

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗУМУ В СИСТЕМАТИЧНІЙ ТЕОЛОГІЇ П. ТІЛЛІХА

Г. Д. Ємельяненко

кандидат філософських наук, доцент,
кафедра філософії, соціально-політичних та правових дисциплін,
Донбаський державний педагогічний університет (Слов'янськ, Україна)
Kerol-Anna@bigmir.net

Анотация

Анна Ємельяненко. Специфіката на изследването на разума в систематичната теология на П. Тилих. Статията е посветена на епистемологичните основи на теологията на П.Тилих. Анализират се понятията статичност и динамичност в рационалната актуализация на разума, гносеологическите, социално-политическите, историко-философските и теологическите конотации на епистемологичната концепция на мислителя, на разбирането от него на процесите на познанието в противопоставянията формална рационалност, научно знание ("техническо мислене") и екзистенциален подход към разбирането на реалността. Представена е общественно-мирогледната значимост на идеите на П.Тилих.

Ключови думи: систематично богословие на П.Тилих; епистемология; формални и екзистенциални основи на познанието

Анотація

Ганна Ємельяненко. Специфіка дослідження розуму в систематичній теології П. Тіліха. Стаття присвячена дослідженню епистемологічних підстав теології П. Тіліха. Аналізуються поняття статичності і динамічності у раціональній актуалізації розуму, гносеологічні, соціально-політичні, історико-філософські і теологічні конотації епистемологічної концепції мислителя, розуміння ним процесів пізнання у протилежності формальної раціональності, наукового знання ("технічного мислення") та екзистенціального підходу до розуміння реальності. Висвітлюється суспільно-світоглядна значимість роздумів П. Тіліха.

Ключові слова: систематична теологія П. Тіліха; епистемологія; формальні та екзистенціальні засади пізнання

Annotation

Anna Emelianenko. The specifics of the study of the mind in a systematic theology P. Tillich. The article investigates the epistemological foundations of theology of P. Tillich. The concepts of static and dynamic in sound actualization of reason, epistemological, social and political, historical, philosophical and theological connotations of the epistemological concepts, his understanding of the cognitive processes in contrasting formal rationality, scientific knowledge ("technical thinking") and existential approach to understanding reality. Submitted by socio-ideological significance of the ideas of P. Tillich.

Keywords: systematic theology of P. Tillich; epistemology; formal and existential foundations of knowledge

Досліджуючи поняття розуму, П. Тілліх щоразу змінює методологічний модус аналізу, залучаючи у його площину то одну, то іншу проблематику. Стверджуючи те, що розум у своїй сутності об'єднує статичний і динамічний елементи, де статичний елемент оберігає розум від втрати його тотожності з життєвим процесом, а динамічний елемент сприяє раціональній актуалізації розуму у ньому, він зазначає, що у реальному житті обидва ці елементи, як правило, відірвані один від одного, а часом й один одному протистоять.

Статичний елемент розуму, зазначив П. Тілліх, виявляє себе у двох формах абсолютизму – абсолютизму традиції і абсолютизму революції. Динамічний елемент розуму, натомість, можна віднайти також у двох формах релятивізму – релятивізму позитивістського ґатунку, і релятивізмі, що має цинічне забарвлення. Абсолютизм традиції зазвичай ототожнює статичний елемент розуму з особливими традиціями (такими, наприклад, як прийнята в суспільстві мораль, існуючі політичні форми, “академічна” естетика, «незаперечні» філософські принципи тощо). Такий підхід, або ж такий світогляд, зазначає американський теолог, як правило, називають “консервативним”. Однак консерватизм може означати дві речі. Він може означати готовність захищати статичний елемент розуму усупереч винятковому підкреслюванню його динамічної складової. Але консерватизм може перетворюватися й на фанатизм за умови, коли динамічні елементи розумової діяльності сприймаються й проголошуються статичними, ще й прославляються на рівні абсолютної дійсності. Однак, на думку мисленника, у кожному особливому випадку неможливо відокремити статичний елемент від динамічного елементу розуму, а будь-яка спроба зробити це врешті-решт призводить до руйнування абсолютизованих форм, що гинуть під натиском інших, виникаючих в процесі пізнання дійсності. Подібний тиск можна, як це стверджує П. Тілліх, побачити на прикладі специфічного різновиду абсолютизму – абсолютизму революційного. “Як тільки один вид абсолютизму під натиском революційної атаки руйнується, “переможець” стверджується в настільки ж абсолютистських термінах. Це майже неминуче, оскільки натиск виявляється успішним завдяки силі абсолютистських домагань. Революційний розум так само глибоко як і традиціоналізм вірить в те, що він являє собою незмінну істину, хоча У цій своїй вірі він більш непослідовний. Абсолютизм традиції може вказувати на минулі століття, претендуючи на те, ніби зараз він говорить те ж саме, що говорив і завжди. Однак революційний абсолютизм зазнав щонайменше однієї поразки у подібній претензії, коли, перемігши традицію, він її ж і впустив через проламаний отвір” (Тиллих, 2000а, с. 92).

І знову у соціально-політичну площину аналізу П. Тілліх впроваджує філософсько-методологічні аспекти. Обом типам абсолютизму, як стверджує він надалі, протистоять різні форми релятивізму. Релятивізм або заперечує наявність статичного елемента в структурі розуму, або таким чином акцентує на динамічному елементі, що певного місця для актуального розуму вже не залишається. Релятивізм може бути як раціональним, так і цинічним, причому перший з них паралельний, на думку П. Тілліха, абсолютизму традиції, а другий – абсолютизму революції. Позитивістський (positivistic) релятивізм бере до уваги при цьому лише “дане”, наявне (posited) в реальності, не застосовуючи для його оцінки абсолютних критеріїв. А якщо це так, то на практиці він може стати настільки ж консервативним, як і будь-який інший різновид абсолютизму. Так, існуючий у середині XIX століття позитивізм закону, американський мислитель проголосив реакцію на революційний абсолютизм XVIII століття. Утім, останній, на думку мислителя, усе ж не був сам по собі абсолютистським, оскільки лише використовував “позитивний закон різних народів і епох як щось “просто дане”, але при цьому не допускав критичних нападок з боку природного закону і не розцінював існування на той час позитивістського закону як закону вічного” (Тиллих, 2000а, с. 93). Подібним чином і естетичний релятивізм того ж часу розташував усі існуючі раніше стилі, як це зазначив американський теолог, лише на одному рівні.

У сфері ж суспільних відносин, як стверджував надалі П. Тілліх, зазвичай вихвалялись місцеві традиції, а їхні різні аспекти, зокрема, й негативні, сприймалися поза критичними нормами. Однак найзначнішим П. Тілліх вважав все ж таки позитивізм філософський, зазначаючи те, що ще з часів Девіда Юма цей напрямок почав розвиватися у багатьох напрямках, замінивши абсолютні норми і критерії у всіх сферах життя прагматичними перевітками. Істина відносна і залежить від соціальної групи, від конкретної ситуації або ж важкого існування, стверджували представники цього напрямку. І у цьому аспекті, зауважив мислитель, сучасні для нього форми екзистенціалізму узгоджуються з принципами прагматичного релятивізму та деякими різновидами європейської “філософії життя” (Lebensphilosophie).

Для позитивізму, продовжував він далі, стало трагедією те, що він неunikненно з часом повинен переродитися або на консервативний абсолютизм, або на релятивізм цинічного гатунку. І тільки у тих країнах, де релікти попередніх форм абсолютизму залишаються ще доволі сильними для того, щоби пригальмувати ці процеси (а такими країнами мислитель вважав власне Англію та Сполучені Штати), – саморуйнівні імплікації позитивізму залишаються прихованими.

П. Тілліх ствердив і те, що “цинічний релятивізм” загалом є результатом розчарування в утопічному абсолютизмі. Для боротьби з абсолютними принципами він, на думку мислителя, вдається до аргументів з арсеналу скептицизму, хоча це і не призводить ні до яких наслідків. Він і не звертається до одкровення, і не йде зі сфери мислення і дії, як це було властиве античному скептицизму. “Цинізм – це позиція або переваги над будь-раціональною структурою, статичної або динамічної, або байдужості до неї. Цинічний релятивізм вдається до розуму тільки для того, щоби відмовити йому в праві на існування” (Тілліх, 2000а, с. 93). Натомість раціональний критицизм, який передбачає наявність якихось дійсних структур, на глибоке переконання П. Тілліха, не є основою цинічного релятивізму. Його основою є саме невіра в дієвість будь-якого раціонального акту і, навіть, абсолютно критичного.

Звичайно, що уданому випадку роздуми П. Тілліха швидше нагадують раціоналізовану міфологію, аніж науковий аналіз, однак його екстраполяції у різні сфери функціонування раціонального пізнання (розумової діяльності) і до нашого часу безумовно поглиблюють уявлення щодо визначених процесів.

Безумовно справедливим видається й тілліхове твердження про те, що “критицизм” у певному відношенні є спробою подолати конфлікт поміж абсолютизмом і релятивізмом. Звичайно, його не варто ототожнювати з так званою критичною філософією, оскільки він дійсно пронизує усю історію філософії, і далеко не обмежується однією філософією. Він дійсно справляє вплив на всі сфери діяльності “онтологічного розуму”, уособлюючи в собі спробу об’єднати найрізноманітніші “параметри” розумової діяльності. Мабуть, можна погодитися з П. Тілліхом і в тому, що критицизм загалом поєднує в собі і позитивістський, і революційний елементи, не відкидаючи при цьому ані традиціоналізм, ані його антиподи.

Доволі цікавою є і інтерпретація П. Тілліхом змісту історико-філософського процесу з позиції критичних функцій розумового (раціонального) пізнання, у якій він вважає найголовнішими представниками критичного підходу в філософії Сократа і Канта. На думку мислителя, еволюція їхніх концепцій засвідчує те, що критичний підхід в мисленні є швидше необхідним, аніж можливим. В обох цих школах, як стверджує він далі, превалював якийсь один, або статичний, або динамічний елемент, що, зрештою, і прирікало критичний підхід у їхніх роздумах на невдачу. Хоча ранні діалоги Платона і були критичними, але сам платонізм, як зазначив це П. Тілліх, розвивався у напрямку абсолютизму. Кініки, хоча вони і обрали за взірць раціоналізм Сократа, теж еволюціонували у напрямку абсолютизму. Класичні ж послідовники Канта перетворилися з часом на чистих абсолютистів, тоді як прихильники неокантіанства

робили особливий наголос на релятивізмі нескінченності. І цей факт П. Тілліх вважав далеко не випадковим. Адже критицизм, встановлюючи абсолютні, хоча і нібито порожні критерії, на його глибоке переконання, обманювався щодо їхньої порожнечі. Ці критерії завжди служили відображенням особливої ситуації. Такої, наприклад, якою була, наприклад, ситуація Афін у Пелопонеській війні або ж доба перемог буржуазної свідомості у Західній Європі. Принципи, встановлені критичної філософією, були занадто конкретними і, отже, занадто відносними для того, щоби претендувати на абсолютність. Однак їхнє застосування, на думку мисленника, виявлялося надміру абсолютистським, оскільки, уособлюючи певну особливу форму життя, ця філософія ігнорувала усі інші фактори. В античності, як і в наші дні критицизм, зауважив американський теолог, у більшості випадків виявлявся неспроможним подолати конфлікт між абсолютизмом і релятивізмом. І це можливо лише для одкровення.

Таким чином, ми бачимо, що усі роздуми П. Тілліха, які уконституують його аналіз раціоналістичного (розумного) пізнання дійсності, спрямовані:

- а) на виявлення протиріч формалізованого застосування людського рацію;
- б) подальшу абсолютизацію виявлених суперечностей та їхній опис у площині методологічних, гносеологічних та епістемологічних особливостей;
- в) наступну проєкцію на можливі наслідки у сфері соціально-політичній та гуманітарній;
- г) і, нарешті, логічний висновок, або ж підведення роздумів до висновку про роль і значимість теологічних догматів у вирішенні виявлених суперечностей.

В процесі виявлення таких суперечностей пізнавальних можливостей людського розуму П. Тілліх аналізує і взаємовідношення між формальними (формалізованими, раціональними) елементами мислення та людською емоційністю, так само як і у інших випадках, покладаючи їх у якості дихотомії й, зрештою, протиукладення. “Формалізм проти емоційності”. Таку назву має один з підпараграфів його систематичної теології, присвячений розглядові вищезазначеної проблеми. У визначенні специфіки застосування П. Тілліхом екзистенціалістських постулатів ця проблема має неабияке значення. Адже якщо мати на увазі, що емоційність, або ж психоемоційна складова є підґрунтям феномену екзистенціальності¹, і ширше, базовим елементом становлення екзистенціального мислення та філософії, аналіз цієї площини роздумів П. Тілліха є вкрай важливим.

У своїй сутнісній структурі, як стверджував це американський теолог, розум об'єднує формальний і емоційний елементи. У когнітивній і законостворюючій функціях розуму переважає його формальний елемент, а в естетичній і комунікативній – елемент емоційний. Однак, як це справедливо зауважував він далі, у всіх своїх головних проявах сутнісний розум об'єднує обидва елементи. В умовах існування людської істоти зазвичай ця єдність порушується. Різні елементи неначе ворогують один з іншим, і це призводить до надзвичайно глибоких та руйнівних конфліктів.

Формалізм, як це стверджував П. Тілліх, виявляє себе у винятковому акцентуванні формального боку будь-якої раціональної функції за умови відокремлення функцій. Наукове знання і відповідна йому формальна логіка (якщо вона обирається у якості вирішального елемента такого знання) і уособлюють формалізм у когнітивній сфері. Наукове знання є елементом, або ж продуктом когнітивного розуму і результатом будь-якого когнітивного акту. Однак у тій ситуації, коли воно намагається “монополізувати” когнітивну функцію розуму загалом і не бажає визнавати знанням результат, отриманий внаслідок застосування будь-якого іншого підходу до його здобування, воно виявляє й свою ущербність. Прагнення поширення та збереження цього різновиду людського знання, як стверджував це

¹ Райда К. Ю. Дослідження “екзистенціального” з позицій раціоналістичної методології. “Екзистенціальне” як особливий вимір філософського мислення та свідомості // Райда К. Ю. Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. – К.: Український центр духовної культури, 1998. – С. 129 – 141.

американський мислитель, й утримує когнітивний розум від занурення в ті пласти речей і подій, які можуть бути охоплені лише за допомогою amor intellectualis (“інтелектуальної любові”). Такий формалізм й обертається на сталий принцип використання когнітивного інтелекту у його обмежених спроможностях. Виявляючи емоційну реакцію, заперечення “невдалого”, або ж обмеженого раціональністю інтелектуалізму, люди зазвичай забували про обов’язковість суворого, скрупульозного і логічно правильного (П. Тілліх використовує тут термін “технічне мислення”) мислення у пізнанні. Однак вони, як це стверджував П. Тілліх, безперечно мали рацію і у потребі такого знання, яке б не тільки контролювало їхнє життя та роз’єднувало їх, але і такого знання, яке б їх ще й об’єднувало б.

Для концепції дисертанта важливим є і той факт, що П. Тілліх у своїх роздумах безпосередньо пов’язує емоційність з феноменом екзистенціального: стверджуючи те, що у сфері естетики формалізм представлений позицією, яка виражена фразою «мистецтво заради мистецтва», де зміст і сенс творів мистецтва ігноруються в ім’я їхньої форми, він пише й про те, що подібний естетизм позбавляє мистецтво його екзистенціального характеру, і тим самим замінює емоційне єднання людей у їхньому спільному переживанні прекрасного байдужими судженнями про смак та естетичну цінність предметів огляду. “Ніщо не може бути виражено в мистецтві без творчо раціональної форми, проте форма, навіть і при всій своїй неймовірній вишуканості, порожня, якщо вона не виражає духовну субстанцію. Навіть самий художній і найглибший твір мистецтва може виявитися для духовного життя руйнівним, якщо буде сприйматися у термінах формалізму і естетизму” (Тілліх, 2000а, с. 95).

Негативні емоційні реакції більшості людей проти формалізованого естетизму, як це справедливо зауважив мислитель, є часом й несправедливими, проте вони абсолютно вірні за своїми інтенціями.

Формалізм у сфері правочинства також, на думку мислителя, виключно акцентує увагу на структурних потребах у правосудді, залишаючи осторонь питання про адекватність юридичної форми людській реальності, якій ця форма нібито повинна надавати належного виду. І те трагічне відчуження закону від життя, на яке люди нарікали в усі часи, на думку П. Тілліха, пояснюється зовсім не зловмисністю частини тих, хто створює і виконує юридичні закони. На глибоке переконання теолога, подібне відчуження людства є наслідком неправомірного відділення форми від феномену емоційної співучасті людей у процесах їхньої життєдіяльності. Юридизм (у сенсі юридичного формалізму), як стверджував він у своїх працях, спроможний, як і деякі різновиди логіки, перетворитись на гру відірваними від життя самопослідовними, абстрактними та позбавленими реального життєвого змісту, чистими формами². “Ця гра, – як стверджував у своїх працях П. Тілліх, – якщо застосувати її до життя, може обернутися руйнацією реальністю. Зодягнена владою форма може стати жорстоким знаряддям придушення в соціальній групі. На нашу думку, юридичний формалізм і тоталітарне придушення щільно одне з іншим пов’язані. Емоційні реакції проти юридичного формалізму засновані на неправильному розумінні структурних потреб закону, але вони викликані інстинктивним усвідомленням неадекватності юридичного формалізму вимогам життя” (Тілліх, 2000а, с. 95).

Загалом, слід сказати й те, що роздуми П. Тілліха мали і мають не тільки теологічний, або ж суспільно-релігійний сенс, але й величезну суспільно-наукову та суспільно-світоглядну значимість, оскільки у своїй сутності продовжують боротьбу за повноцінну наповненість

² І з огляду на ці постулати П. Тілліха слід абсолютно позитивно оцінити й концепцію відомого вітчизняного дослідника феномена екзистенціальності К. Ю. Райди, який вперше в історико-філософській науці теоретично представив і роль, і значимість екзистенціальності як психоемоційного комплексу людської істоти у процесах концептуалізації філософського мислення. Теоретична концепція українського вченого не тільки співзвучна за ідейним змістом вченню П. Тілліха, але і у певному сенсі виступає успішним варіантом теоретичного дослідження та розвитку ідей традиції екзистенціального мислення.

нашого життя “справжністю” людського існування, боротьбу супроти вихолощення, спрощення та дегуманізації нашого життя. Саме такі інтенції й віднаходимо у його міркуваннях щодо специфіки суспільної функції розуму, де він зазначає, що, зазвичай, у цій сфері формалізм зберігає, застосовує і захищає ті умовні форми, які раніше певним чином формували громадське і приватне життя. Однак конвенціоналізм, а саме так може бути названа подібна позиція, загалом не варто плутати з традиціоналізмом, який відстоює абсолютну цінність особливих традицій і умовностей, виходячи з їхнього змісту і сенсу. Конвенціоналізм, натомість, не відстоює абсолютної цінності тих умовностей, які ним захищаються, і не ставить на шальки терезів їхній зміст і сенс. Він стверджує вже сталі форми громадського та приватного життя лише в якості певної форми. Він вимагає автоматичної покори і поклоніння загальноприйнятим формам поведінки та мислення. Тому і той величезний вплив, який він загалом чинить на суспільні відносини, освіту й самодисципліну людей, перетворює його на трагічну й негативну силу усієї людської історії. “Конвенційний формалізм націлений на руйнування вродженої вітальності і творення будь-якого нового суцього і всякого нового покоління. Він калічить життя і замінює любов правилом. Він формує особистості і спільноти за допомогою придушення саме тієї духовної та емоційної субстанції, формувати яку йому пропонується. Форма руйнує сенс” (Тилліх, 2000а, с. 96).

Негативні емоційні реакції супроти конвенційного формалізму, як стверджував це П. Тілліх, є вкрай вибухонебезпечні і катастрофічні. Реагуючи на його негативні наслідки, люди, зазвичай, не усвідомлюють тієї підтримуючої сили, яка зберігає і спрямовує певний стан суспільства, у якому домінують умовність і звичай. І все-таки вони чинять правильно, коли пристрасно і жертвовно повстають проти формалістських спотворень різноманітних, а подеколи й застарілих умовностей і звичаїв. Формалізм, як стверджував це мисленник, виявляє себе не лише у кожній окремій функції онтологічного розуму, але і у відносинах поміж ними. А єдність, яка необхідна для розуму порушується тоді, коли його ділять на частини, кожна з яких знаходиться під контролем особливої сукупності певних структурних форм. Це відноситься як до опановуючої, так і до формуючої функцій розуму, і до взаємовідносин між ними.

Єдність когнітивної та естетичної функцій розуму, як це стверджував американський теолог, повною мірою була виражена в міфології, з надр якої вони обидві вийшли, від якої відокремилися, і у яку прагнуть повернутися. Романтики початку XIX століття, філософи і митці намагалися усіляко відновити цю єдність (до речі, продовжувачами їхньої справи П. Тілліх вважав й екзистенціалістів). Вони відкидали (точніше, не погоджувались) з когнітивним і естетичним формалізмом, а отже, з роздільністю цих двох функцій розуму. І ці філософи, як стверджував він далі, навіть намагалися об'єднати функції розуму у новому міфі, хоча повсякчасно і зазнали фіаско.

Різні функції розуму, на переконання американського теолога, також були відокремлені одна від одної і через формалізацію розуму і його відділення від емоції (екзистенціальності людської істоти). Організуюча функція, відірвана від органічної основи, й відокремлена від органічності розуму, виявлялася на його думку, й відірваною від його організуючої структури. А єдність правової і суспільної функцій розуму практично неможлива у цій ситуації. Романтики колишніх і нових часів, як стверджував це П. Тілліх, постійно мріяли про таку державу, яка уособлювала б собою або християнське “тіло” ідеалізованого середньовіччя, або (якщо воно не підлягає відновленню) “тіла” націй і рас, або ж всезагальне “тіло” людства. Вони “розшукували” такий “організм”, який би перетворився на носія “неформалізованого” закону. Однак ні людство, ані загальний культ у функції всесвітнього релігійного об'єднання, як це справедливо зазначав мисленник, у реальному житті не можуть об'єднати у собі закон й екзистенціальне спілкування, невимушену комунікацію. Й цього не можна досягти ані через

формалізовану конституцію, ані через неорганізовані симпатії і бажання. Тому й пошук того нового універсального співтовариства, людської єдності, де б організація і спонтанність були б єдині, П. Тіллх і пов'язував виключно з пошуками одкровення.

Своє вчення щодо роз'єднаності функцій розуму він також пов'язував і з історією безперервної боротьби за возз'єднання теорії і практики. З марковим викликом філософії, яка, на думку створювача цієї філософії, лише пояснювала а не змінювала світ, з ніцшеанським викликом історіографії, що була співвіднесена з історичним стрижнем екзистенції, з концепцією інструменталізму, який лише указував на граничний зв'язок поміж знанням і дією, переважно залишаючись при цьому на рівні технічного розуму тощо. Практика, як стверджував у своїх працях П. Тіллх, історично «пручається тій теорії, яку вона вважає нижчою від себе; вона вимагає тієї ділової активності, яка перериває будь-яку теорію і теоретичне дослідження раніше, аніж воно завершиться. А, з іншого боку, безмежний обрій мислення не може бути остаточною основою запобігання застарілості для будь-якого прийнятого з логічною упевненістю конкретного рішення. Ані теорія, ані практика у їхньому відриві одне від одного, на його глибоке переконання, не можуть вирішити проблему їхнього взаємного конфлікту. І «тільки та істина, яка існує всупереч нескінченності теоретичних можливостей, і тільки те благо, яке існує всупереч нескінченному ризику, пов'язаному з будь-якою дією, і можуть подолати розрив між опановуючою і формуючою функціями розуму. Пошук саме такої істини і саме такого блага - це і є пошук одкровення» (Тіллх, 2000а, с. 98).

Стверджуючи те, що функціональні розщеплення розуму є наслідками як його формалізації, так і конфлікту поміж формалізмом і емоційністю, П. Тіллх зазначив і те, що екзистенціально (психо-емоційно) люди зазвичай реагують як проти таких розщеплень, так і проти формального застосування розуму у всіх сферах життєдіяльності. Проте у реальності такий емоційний протест на практиці ні до чого не призводить, оскільки чиста «емоція» «залишається лише емоцією, вона виявляється безсилою у своїй боротьбі проти інтелектуалізму і естетизму, проти законництва і конвенціоналізму» (Тіллх, 2000а, с. 98). Руйнівної сили вона може набути лише суттєво впливаючи як на приватну, так і на суспільну свідомість. «Емоція ж, позбавлена раціональної структури (у сенсі онтологічного розуму, зрозуміло), обертається ірраціоналізмом. А ірраціоналізм руйнівний у подвійному розумінні. Якщо він протидіє формалізованому розуму, то йому потрібно володіти певним раціональним змістом. Проте цей зміст раціональної критики не підлягає: він підживлюється силою тієї емоції, яка його передає. Цей розум все ще залишається розумом, хоча ним вже рухає ірраціональне. А якщо це так, то це сліпий і фанатичний розум. Цьому розуму притаманні всі якості демонічного незалежно від того, висловлює він себе у релігійних або у секулярних термінах» (Тіллх, 2000а, с. 98).

Якщо ж, з іншого боку, ірраціоналізм, як це зазначає П. Тіллх, позбавляючи себе будь-якого змісту, стає чисто суб'єктивним відчуттям, тоді утворюється той вакуум, який може заповнитися раціонально неконтрольованим спотвореним розумом. І якщо розум «жертвує» своїми формальними структурами (а разом з ними – і своєю критичною силою), то наслідком стає не порожня сентиментальність, але демонічний сплеск антираціональних сил, що часто оснащені усім інструментарієм технічного розуму. Такого роду досвід і змушує людей, як робить з усього цього висновок американський мислитель, вдаватися до пошуків нової єдності форми і емоції. Цей пошук і пошуком одкровення. Адже розум, на його думку, не чинить опір одкровенню. Він просить про одкровення, оскільки одкровення – це і є возз'єднання розуму.

Таким чином, ми ще раз переконуємось у тому, що в роздумах П. Тіллха про епістемологічні та гносеологічні проблеми сучасної йому теології поняття екзистенціальності, або ж «екзистенціального», як його визначає професор К. Ю. Райда, відіграє чи не найголовнішу роль. Воно виступає структурним елементом його вчення й визначає специфіку розуміння

функціональної діяльності людини у процесах пізнання нею реальності та розумінні світу.

Утім, феномен екзистенціальності у вченні П. Тілліха був специфічним чином пов'язаний і з феноменом екзистенційності. Подивимось як це виявляється у його вченні щодо онтологічної структури пізнання та когнітивної функції розуму. Але про це вже у наступній публікації.

(закінчення у наступному номері)

Література та посилання

- Tillich, P. (1960), "Philosophical Background of my Theology", Tillich, P. *Main works = Hauptwerke* / Paul Tillich. Ed. by Carl Heinz Ratschow. With the collab. of John Clayton ... de Gruyter, Berlin; New York; Evang. Verlagswerk. NE: Ratschow, Carl Heinz [Hrsg.], Frankfurt am Main; Tillich, Paul [Sammlung] Vol. 1. Philosophical writings / ed. by Gunther Wenz, 1989, p. 411 – 420.
- Райда, К. Ю. (1998), *Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення*, Український Центр духовної культури, Київ, 216 с.
- Райда, К. Ю. (1998), "Дослідження "екзистенціального" з позицій раціоналістичної методології. "Екзистенціальне" як особливий вимір філософського мислення та свідомості", Райда, К. Ю. *Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення*, Український центр духовної культури, Київ, с. 129 – 141.
- Райда, К. Ю. (2009), *Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи*, Видавець Парапан, Київ, 328 с.
- Тиллих, П. (2000а), *Систематическая теология*. Т. I – II. [пер.с англ. Т. Лифинцева (т. I), О. Р. Газизова, В. М. Ошеров, В. В. Рынкевич (т. II); отв. ред. О. Р. Газизова], Университетская книга, Москва, Санкт-Петербург, 463 с.
- Тиллих, П. (2000b), *Систематическая теология*. Т. 3. [пер.с англ. О. Я. Зоткина; отв. ред. О. Р. Газизова], Университетская книга, Москва, Санкт-Петербург, 415 с.

References

- Tillich, P. (1960), "Philosophical Background of my Theology", Tillich, P. *Main works = Hauptwerke* / Paul Tillich. Ed. by Carl Heinz Ratschow. With the collab. of John Clayton ... de Gruyter, Berlin; New York; Evang. Verlagswerk. NE: Ratschow, Carl Heinz [Hrsg.], Frankfurt am Main; Tillich, Paul [Sammlung] Vol. 1. Philosophical writings / ed. by Gunther Wenz. – 1989. – P. 411 – 420.
- Raida, K. Yu. (1998), *Historical and philosophical research of postexistential thinking [Istoryko-filosofski doslidzhennia postekzystentsialistskoho myslennia]*, Ukrainian Center for spiritual culture, Kyiv, 216 p. [in Ukrainian]
- Raida, K. Yu. (1998), "The study "existential" from the standpoint of the rationalist methodology. "Existential" as a special dimension of philosophical thinking and consciousness" ["Doslidzhennya "ekzystentsialnoho" z pozytsiy ratsionalistychnoyi metodolohiyi. "Ekzystentsialne" yak osoblyvyy vymir filosofskoho myslennya ta svidomosti"], Raida, K. Yu. *Historical and philosophical research of postexistential thinking [Istoryko-filosofski doslidzhennia postekzystentsialistskoho myslennia]*, Ukrainian

- Center for spiritual culture, Kyiv, p. 129 – 141. [in Ukrainian]
- Raida, K. Yu. (2009), *Existential philosophy. Tradition and Prospects* [*Ekzystentsialna filozofia. Tradytsiia i perspektyvy*], Parapan Publisher, Kyiv, 2009, 328 p. [in Ukrainian]
- Tillich, P. (2000a), *Systematic Theology* [Sistematicheskaya teologiya]. Vol. 1-2 [trans. from English by T. Lifintseva (Vol.1), O. R. Gazizova, V. M. Osherov, V. V. Rynkevich (Vol.2), executive editor O. R. Gazizova], University Book, Moscow, St. Petersburg, 463 p. [in Russian]
- Tillich, P. (2000b), *Systematic Theology* [Sistematicheskaya teologiya]. Vol.3 [trans. from English by O.Ya. Zotkina, executive editor O.R. Gazizova], University Book, Moscow, St. Petersburg, 415 p. [in Russian]

© **Ганна Дмитрівна Ємельяненко**